

Els castellanismes d'ús

ALBERT JANÉ

No costa gaire d'afirmar que tal o tal mot, o tal o tal manera de dir, és un castellanisme inacceptable. I, com que no costa gaire, no són pas escassos els qui tothora estan disposats, ben convençuts de tenir tota la raó, a fer afirmacions d'aquesta mena. Mots com *acantilat*, *vigia*, *lograr* o *derrumbar* són, indiscutiblement, formes lèxiques que devem a la interferència del castellà, per més que siguin més o menys usuals en la premsa escrita en català o que apareguin en obres literàries d'autors prestigiosos, exalçats i llorejats, bé que en aquest cas sempre ens quedem en el dubte de les vicissituds que ha sofert cada text en el procés, a vegades complex, que ha seguit abans d'accedir a la lletra impresa. I no prendrem pas en consideració que algú, per justificar el seu ús, en cas de formes com les que hem transcrit, addueixi que el seu avi, que era de Darnius, o de Margalef, o de les Casetes de Ca n'Oliveró, allò ja ho deia. Ara: no és pas el mateix cas de formes com ara, per exemple, *arena* o *corder* ("anyell"), mots d'una bondat inqüestionable, però que fora dels territoris on són pròpies i tradicionals, per exemple, a Barcelona, són considerades per molts (gent amb poca informació, evidentment) formes acastellanades, per raons ben clares: perquè són formes coincidents amb les del castellà, perquè no són mai usades pels qui diuen habitualment *sorra* i *anyell* (o *xai*, *be*, *moltó*...) i, sobretot, perquè se solen sentir en llavis de parlants fortament castellanitzats. Joan Coromines explica que ell mateix, cap a 1915, considerava que *arena* era una forma acastellanada. Però no es pot pas negar que a Barcelona, en la gran majoria dels casos, l'ús de les formes *arena* i *corder* és tributari del castellà, és a dir, que els qui usen aquestes formes ho fan perquè és tal com es diu en castellà.

Hem de convenir que entrem en un terreny delicadíssim, ple de matisos, d'aspectes diversos i de casos especials. Per tant, cal evitar fer afirmacions sense una cautela extrema. Ha de ser clar que quan parlem de castellanismes d'ús ens referim d'una manera exclusiva, essencialment, a aquelles formes de lèxic que no gosarem condemnar, que fins i tot, en molts casos, com els que hem esmentat (*arena* i *corder*), són perfectament i indiscutiblement acceptables, però l'ús de les quals, en un nombre molt elevat de parlants, obeeix clarament a la influència del castellà.

Un exemple paradigmàtic de castellanisme d'ús és el que, sorprenentment, avui es fa, amb una gran freqüència, del substantiu *au* en lloc de *ocell*. Per què llegim a cada moment *les aus nocturnes*, *les aus de presa*, *les aus dels aiguamolls de l'Empordà*, fins i tot *les aus de corral* (amb un oblit tristíssim d'un mot tan genuí com *aviram*)? Perquè aquests sintagmes nominals, en castellà, se solen formar amb la paraula *ave*. Efectivament: el castellà ha creat una norma de distribució entre les seves dues formes *pájaro* i *ave*, que és pròpia i exclusiva del castellà, però que molts catalans, avesats, segurament sense adonar-se'n, a seguir els esquemes, les normes i les solucions de la llengua dominant, incapaços de pensar i de tenir una visió del món en la llengua pròpia, han assumit plenament, fins i tot amb convicció. I aquesta trista assumpció els emmena a reservar la forma *ocell*, únicament, per als casos en què en castellà solen dir *pájaro*, i a dir *au* en aquells en què els espanyols habitualment diuen *ave*. No hi ha dubte que *au* és un mot ben legítim del català, i que qualsevol usuari de la llengua té el dret a recórrer-hi sempre que ho cregui convenient. Però també sembla exigible que aquest mateix usuari tingui una petita dosi d'informació i de criteri propi. El fet és que *au* és un mot més aviat literari, apte, especialment, per a l'evitació de repeticions enutjoses, per a la consecució de determinats efectes estilístics, per a ésser usat, com a recurs utilíssim, en la versificació, etc. Josep Maria de Sagarra, l'autor d'aquella petita joia literària que es diu *Els ocells amics*, dedica quatre pàgines de les seves voluminoses *Memòries* al seu interès per l'ornitologia, que li venia de la infantesa: la forma *ocell*, deixant de banda els derivats *ocellet* i *ocellot*, hi surt vint-i-cinc vegades, i la forma *au* vuit vegades, amb el propòsit ben evident d'evitar repeticions excessives, i sense que s'hi pugui apreciar la més lleu subordinació al castellà. Creiem que és amb aquesta subordinació de què molts no se saben alliberar (que no ens facin pensar gaire: *pájaro* és *ocell* i *ave* és *au*), que podem exemplificar perfectament el que anomenem castellanismes d'ús.

Així com hi ha vocabularis de barbarismes esfereïdorament voluminosos, potser també seria possible de confeccionar tot un volum de castellanismes d'ús. Però ara, en aquestes notes, ens limitarem a exposar uns quants casos que tenim anotats, amb alguns comentaris de què són mereixedors.

Les locucions horàries

Tradicionalment, en el parlar barceloní i en tot el català oriental, sempre havíem dit *un quart* (*d'una, de dues, etc.*), *dos quarts* i *tres quarts*. A més, hom convenia que *quarts de dues, quarts de tres, etc.*, equivalien a *dos quarts de dues, dos quarts de tres, etc.*, potser, segons el parer d'alguns, d'una manera més aviat aproximativa. I no era pas gens estrany que fos el castellà parlat, ocasionalment, per catalans, que es ressentís de la influència del català, amb què teníem *un cuarto de dos, dos cuartos de tres, etc.* Però això ja pertany al passat, a una època d'or. Avui, la immensa majoria de barcelonins, i de no barcelonins, diuen *les sis i quart, les set i mitja i les vuit menys* (molt usualment "menys") *quart, etc.* I no és pas gens estrany que els esporàdics intents de correcció d'aquestes maneres de dir es vegin contestats amb l'argument que és com se sol dir en els parlars baleàrics, que tenen unes peculiaritats que són, és ben clar (tots hi convenim), tan legítimes com les dels parlars continentals. Però les coses com siguin: la immensa majoria dels qui a Barcelona diuen *les sis i quart* ho diuen perquè en castellà es diu *las seis y cuarto*. No ens hem pas d'enganyar.

Hem de parlar també de certes expressions que indiquen la durada d'un període de temps i, per extensió, la distància entre dos punts. Ens referim a *un quart, tres quarts, cinc quarts, set quarts* i fins i tot *nou quarts*. Potser en alguna ocasió, oblidant la cautela a què ens hem referit, havíem arribat a condemnar, com a formes inacceptables, *un quart d'hora, tres quarts d'hora, una hora i quart, etc.* Hem de ser prudents. El fet és que no sabem com s'ha dit, tradicionalment, a Llançà, a la Morera del Montsant o a les Pitiüses –per exemple. En el DECLC (Coromines) ja trobem un exemple antic de *un quart d'hora*. Verdaguer, en les seves proses, deia usualment *un quart i tres quarts* ("Com és possible que tu en un quart facis més camí que...", *Rondalles, "Pel pont"*), però no hi falten exemples de solucions com *un quart d'hora i tres quarts d'hora*¹. En *La vida al camp o Memòries d'un cabaler*, Jaume Raventós, el cabaler de Can Codorniu, que escrivia en un català molt net i genuí, trobem únicament *un quart i tres quarts*. Bosch de la Trinxeria, malgrat ser vallespirenc, és a dir, amb una possible influència del francès, també deia *un quart*, encara que trobem un *quart d'hora* en la seva transcripció d'un text d'un capellà de la seva mateixa comarca. En un text més recent, concretament de Ferran Soldevila, llegim també *un quart*. Pel que fa a expressions com *cinc quarts i set quarts* potser avui ja poden sorprendre. Però són maneres de dir totalment genuïnes. Així, el pare Claret deia que quan predicava en termes vulgars i senzills tot l'auditori estava molt atent i sense cansar-se, encara que el sermó durés *set quarts*².

En conclusió, no ens és lícit condemnar locucions temporals com *un quart d'hora o una hora i quart*, però hem de convenir que si molts parlants avui hi recorren sistemàticament és perquè han sofert, també en aquest punt, la influència del castellà. És a dir, *un quart d'hora i una hora i quart* són, pel cap baix, castellanismes d'ús³.

Tractaments i formes de cortesia

No caldria insistir en la qüestió dels tractaments de cortesia (*vós i vostè*), perquè ja és un tema prou debatut, encara que potser seria l'ocasió d'afirmar que, considerant l'ús global de la llengua, és a dir, incloent-hi l'ús escrit, el tractament de *vós* no havia estat mai tan usat com actualment. Però ja s'ha dit prou sovint que sense que es pugui considerar, de cap de les maneres, que *vostè* és un castellanisme, sí que és ben veritat que en un bon nombre de casos la substitució de *vós* per *vostè* es deu a la interferència del castellà. Ara: l'ús del tractament de *vostè* (i, fins i tot, algun cop, el dels altres tractaments: el de *tu* i el de *vós*) comporta sovint, especialment en frases imperatives i interrogatives, l'expressió explícita de la forma pronominal, que sí que cal assenyalar com un cas de subordinació a la construcció del castellà, i que considerem inadmissible. És el cas de frases com **Diguim vostè què vol, *Tingui vostè paciència, *Vol vostè una copa de xampany? o *Què vol vostè?* En el darrer exemple, la construcció seria admissible col·locant la forma del pronom fort com una aposició, és a dir, precedida per una coma: *Què vol, vostè?*

¿Podem considerar que una expressió com *Moltes felicitats!* no és pròpia del català i que faríem bé d'evitar-la? Nosaltres no ens hi arriscaríem pas, sempre amb la temença que ens surti algú de trascantó i ens acusi de reduccionistes, o de centralistes, perquè resulta que al seu indret es diu habitualment i s'hi ha dit des de temps immemorial. No se sap mai. Ara: ¿no és enraonat suggerir o insinuar que un nombre considerable dels qui ho diuen (ja no diem tots) ho fan perquè, lingüísticament, solen abeurar-se en fonts contaminades? En tot cas bé ens permetran de declarar que *Per molts anys!* sí que és una fórmula indubtablement genuïna i castissa, popular i tradicional, que no hi ha cap raó per a desar a l'armari del racó, tal com fan molts dels usuaris habituals de *Moltes felicitats!* I potser podríem dir el mateix de fórmules com *Bon Nadal, Bones festes, Bon viatge, etc.*, en lloc de *Feliç Nadal, Felices festes i Feliç viatge*.

En canvi, no creiem que tingui cap fonament el rebuig d'alguns puristes pel que fa a *De res*, que és la forma de cortesia amb què es respon a un regreïament, que caldria, segons ells, substituir per *No s'ho val*.

El raspallet de les dents

Del nostre record, sempre havíem dit *el raspallet de les dents*. I és així com ho trobem als diccionaris (DGLC i DIEC). Però actualment sentim, si més no a Barcelona, que gairebé tothom diu *el raspall de dents*. I no falta qui arriba a defensar aquesta forma, com si fos tradicional i genuïna, usada des de sempre en el seu llenguatge familiar. Com ho podríem negar? El que és innegable és que aquests mateixos, si en castellà es digués *el cepillito de los dientes* sí que dirien habitualment *el raspallet de les dents*. Aquest sí que és un exemple perfecte de castellanisme d'ús.

Fer bondat i portar-se bé

Una vegada, ja fa uns quants anys, hom va retreure a Josep Maria Espinàs que, en un dels seus articles, en lloc de *fer bondat* digués *portar-se bé*. El nostre escriptor es va defensar dient que a vegades els lectors són més restrictius que no els escriptors, i que si bé és veritat que *fer bondat* és una frase molt genuïna, molt pròpia del català, res no privava de dir també *portar-se bé*, locució recollida pels nostres diccionaris. En realitat, el valor amb què els diccionaris admeten *portar-se bé* no equival pas a *fer bondat*. No sempre és fàcil d'establir el valor exacte amb què podem usar una frase com aquesta, que sembla admetre tants matisos especials. Però en el sentit de fer cas dels advertiments i recomanacions dels pares o dels avis, dels superiors en general, i, molt especialment, del metge, la frase tradicional era *fer bondat*, i d'una manera molt principal, si no absoluta, l'ús de *portar-se bé* és un cas més de subordinació al castellà.

Els francesos, per dir *Fes bondat* diuen *Sois sage*. No podem pas dir que *Sigues assenyat* no sigui català correcte. Potser algú de tant en tant ho diu i tot (especialment, és clar, al Rosselló). Ara: no és gens usual. Si la influència que rebem del castellà la rebéssim del francès, aleshores potser sí que ho seria, i podríem parlar d'un gal·licisme d'ús.

Els pals i els colls

De l'ús de *pal* en lloc de *bastó*, ja en va parlar el nostre company David Casellas en un dels seus articles⁴. De fet, el mot *pal* ha adquirit tantes significacions que no sempre fa de bon dir en quins casos no sembla admissible. Però ara ens referim concretament a l'ús d'aquest mot en el llenguatge dels jugadors de cartes. El mot tradicional per a designar qualsevol de les sèries de figures que formen un joc de cartes, que, sense exagerar, hem sentit centenars de vegades al llarg de la nostra vida, és *coll*. Com se sap, els quatre colls de les cartes amb què juguem al canari, a la manilla, a la brisca, etc., són les espases, les copes, els oros i els bastos. Però ara és molt general de dir-ne *els pals*. Potser algú també defensaria aquesta forma amb els arguments habituals: que al poble dels seus avis sempre ho ha sentit dir així. Qui el podria contradir? Però sense cap dubte la substitució de *coll* per *pal* és un cas més de la interferència de què fem qüestió. Notem la frase proverbial *Ja n'hi ha prou, d'aquest coll!* amb què hom manifesta que no vol que li parlin més d'aquella qüestió.

Ja que som a la timba, hem de comentar també la substitució de *remenar* i *escapçar*, formes tradicionals, per *barrejar* i *tallar*. *Barrejar* i *tallar!* Formes catalaníssimes, és veritat. Qui negarà, però, que, pel cap baix, es tracta de dos castellanismes d'ús evidents? I, ja de ple en el terreny de la fraseologia popular, creiem que és lícit de condemnar la frase *Juguem tots o trenquem les cartes* en lloc de ... *i estripem (o esquinçem) les cartes*.

La bellota i la gla

Sempre havíem considerat que *bellota* era un castellanisme, i podem trobar aquesta forma en els antics diccionaris de barbarismes. Coromines ens informa que és un mot que ve de l'àrab i que és el nom valencià i ribagorçà de la gla (o aglà). I per això ja el podem trobar al DIEC, com a sinònim de *gla*. No és lícit, per tant, de condemnar el seu ús. Però és un mot que escau d'incloure en aquesta breu recopilació de formes de llenguatge que, tot i ésser legítimes, un bon nombre de parlants usen a causa de la influència innegable del castellà. A Barcelona, i qui diu a Barcelona diu a Sabadell, a Granollers o a Figueres, els qui diuen *bellota* en lloc de *gla* no ho fan perquè sigui un mot del valencià i del ribagorçà sinó perquè és com es diu en castellà.

Reafirmar-se i refermar-se

L'admissió, al nostre entendre desencertada, de *reafirmar-se* al diccionari normatiu, ha estat molt negativa, com ja era d'esperar. Ha originat que el verb *refermar-se* gairebé desaparegués de

la nostra llengua escrita. Abans no hauríem admès una construcció com *Es van reafirmar en les seves idees*, i, si ens pertocava de corregir el text en què la trobàvem, no hauríem vacil·lat a canviar *reafirmar* per *refermar*. Ara ja no ens és lícit de fer-ho: com dèiem abans, o juguem tots o estripem les cartes. Només ens queda el dret a dir que, si bé ja no podem considerar que *reafirmar-se* sigui, a dreta llei, un barbarisme, és, innegablement, un castellanisme d'ús com una casa de pagès.

El collar i el collaret

Llargues temporades a pagès, a l'època anterior a la motorització de les feines del camp, ens havien ensenyat a distingir entre un collar, que era un guarniment propi d'animals (cavalls, mules, gossos, etc.), i un collaret, que era el que solien lluir les senyores i les senyoretetes (però no pas els homes, com ara s'estila). I quan sentíem que algú es referia al collar que duia una dama, no podíem evitar una reacció d'estranyesa, o fins i tot un comentari burleta: una dama amb un collar, com un cavall o un gos! Però el diccionari (en aquella època no sabíem ni que existissin, els diccionaris) no ens hauria donat la raó. És lícit de parlar, doncs, de l'esplèndid collar de perles que lluia la princesa. Però ens atreviríem a afirmar que en l'ús sistemàtic de *collar* com a sinònim de *collaret* hi ha també una influència del castellà, que no creiem que faci pas cap distinció anàloga a la del català.

Uns quants casos més

Considerem, encara, l'ús de les parelles de mots o expressions nominals següents: *la gana* i *l'apetit*, *el mal* i *el dolor*, *el goig* i *el plaer*, *el revolt* i *la corba*, *la civada* i *l'avena*, *l'ampolla* i *la botella*, *la botiga* i *la tenda*, *el moll de l'os* i *la medul·la*, *l'any de traspàs* i *l'any bixest*, *l'arc de Sant Martí* i *l'arc iris*. No es tracta pas, ni de bon tros, de formes equivalents i intercanviables en tots els casos, car molts d'aquests noms tenen determinats valors específics o especialitzats que fan que no sempre siguin substituïbles pels altres mots que són, en principi, els seus sinònims. Tenen en comú, però, que les formes esmentades en segon lloc, *apetit*, *dolor*, *plaer*, *corba*, etc., són usades molt sovint en detriment de les primeres corresponents a causa de la pressió de la llengua castellana. En el nostre coneixement limitat de la llengua catalana, durant molts anys vam considerar, per exemple, que *avena* no era sinó un castellanisme més. Després hem vist que no: al DGLC ja hi és des de la primera edició i Coromines ens explica que és el mot del català antic, que ens ve del llatí, substituït progressivament per la forma *civada* (forma que en castellà es va adoptar per a designar l'ordi), i que es conserva encara al País Valencià. Molt bé. Ara: tots els qui, al nostre rodal, hem sentit que diuen *avena* en lloc de *civada* no ho fan pas perquè segueixen l'ús valencià. Ho fan perquè en castellà es diu *avena*. És ben clar, per tant, que podem parlar també, en aquest cas, d'un castellanisme d'ús.

El cas de *lleure* i *oci* és una mica diferent. Deixant de banda l'extensió del significat de cada mot, la preterició de la forma *lleure* en favor de *oci* es deu a una decisió deliberada dels dirigents dels nostres il·lustres mitjans de comunicació, que van considerar que *lleure* era una forma massa específicament catalana i que *oci* tenia el gran avantatge de ser una forma gairebé idèntica a la del castellà, que és la llengua modèlica i exemplar per excel·lència, de la qual sempre convé de no apartar-se gaire. Que Déu els ho perdoni, però que no els ho premii.

Locucions nominals o, si es vol, noms compostos com *any de traspàs*, *arc de Sant Martí* i *moll de l'os* són les pròpies del llenguatge col·loquial, però que no desdiuen en cap estil de llenguatge culte i elevat. Només, doncs, raons circumstancials o especials poden motivar que en lloc seu siguin usades les formes equivalents *any bixest*, *arc iris* i *medul·la* (no *mèdula* ni *mèdul·la*). Molt sovint, aquesta raó circumstancial no és sinó la influència tentacular del castellà, cosa que bé creiem que caldria evitar. Encara més greu és que es digui, com fan molts, *any bixiest*, que ja no és cap castellanisme d'ús sinó un barbarisme declarat. I pensar que n'hi ha que ho diuen perquè troben que *any bixest* és massa artificios!

La reacció purista

No direm pas res de nou, però sembla obligat de referir-s'hi com a cloenda d'aquestes notes: hi ha qui, havent de triar entre dues formes concurrents, es decideix sistemàticament per la més allunyada del castellà, cosa que no sempre origina resultats acceptables. Recordem, ara, no sense un cert sentiment, el venerable senyor Francesc Carrau, un amant fervorós de la nostra llengua, tan entusiasta com mal informat, que ens va abandonar ja fa molts anys, el qual solia practicar la "correcció" espontània de textos publicats, en què havia trobat suposades incorreccions

lingüístiques. Per exemple, *mesclar* en lloc de *barrejar*. Potser sí que en alguna ocasió l'ús de *mesclar* en lloc de *barrejar* obeeix a la influència del castellà. Fa de mal dir. Però no ens sentiríem mai inclinats a incloure la forma *mesclar* com un castellanisme d'ús.

No és el mateix cas, potser, que el de *faltar* i *mancar*, *firnar* i *signar*, *flotar* i *surar*, etc. Deixant de banda quines puguin ser les formes pròpies del llenguatge de cada parlant, sí que és un fet que molts dels qui diuen habitualment *faltar*, *firnar* i *flotar* en prescindeixen en certes ocasions, quan creuen que és el moment de parlar correctament, en públic o davant de segons qui, i opten, convençuts, per *mancar*, *signar* i *surar*, formes que no són les habituals de la seva elocució espontània. Això té molt poca importància. Només convé que no facin com feia el recordat senyor Carrau, de bona memòria, i que s'abstinguin de corregir els qui diuen *faltar*, *firnar* i *flotar*.

1. L'ús de les formes *mitja hora*, *una hora*, etc., afavoreix, sens dubte, que es prescindeixi del mot *hora* quan és qüestió de quarts: *mitja hora o tres quarts*, *una hora o cinc quarts*, etc.
2. Joan Torrent, *Sant Antoni Maria Claret*, Col·lecció Popular Barcino, p. 29.
3. Del nostre record, en la pràctica de l'excursionisme per tots els indrets de Catalunya, quan la muntanya era encara venturosament poblada per la gent de la terra, no desaprovàvem cap ocasió per a preguntar, a qui trobàvem pel camí, la distància que ens separava de l'indret on anàvem. I recordem molt bé les respostes habituals, a base de quarts, hores i mitges hores, amb exclusió dels minuts, però amb l'ajuda d'altres termes que afinaven la informació: *un quart*, *un quart encara no*, *un quart llarg*, *mitja hora*, *mitja curta*, *mitja hora llarga*, *tres quarts*, *tres quartassos*, *una hora llarga*, *cinc quarts*, *cinc quarts ben bons*, etc.
4. David Casellas, *Pal, bastó, garrot, vara...*, LENGUA NACIONAL, núm. 33, hivern del 2000, p. 27.